

een leertijd die ruimschoots verdubbelde in de loop van de zeventiende eeuw. De samenhang met de verschuiving naar het luxesegment van de lakennijverheid in Leiden lijkt mij zonneklaar. Jongens en meisjes leerden even lang in de Leidse spinnerij en het aantal jongens dat leerde spinnen was zeer groot. Ook in Tilburg blijken veel jongens het ambacht meester te zijn.

Uiteindelijk werkten relatief weinig jongens als spinner; zij stroomden door naar de beter betaalde functies in de textiel, zoals weven en droogscheren. Maar daar waar zij hetzelfde werk deden als vrouwen, verdienden zij ongeveer even veel! Zowel voor leerlingen als volwassen arbeiders blijken de loonverschillen tussen mannen en vrouwen voor *gelijkwaardige werkzaamheden* zeer gering te zijn. De wel degelijk aanwezige verschillen hangen samen met het feit dat vrouwen andere functies uitoefenden dan mannen. Dit laatste is vaak toegeschreven aan de rol van instituties. Vooral gilden zouden vrouwen geweerd hebben uit de aantrekkelijke, dat wil zeggen meer geschoolde en beter betaalde functies. Van Nederveen Meerkeek toont echter aan dat dit te kort door de bocht is: we zien gelijkaardige genderpatronen immers zowel in plaatsen waar de bedrijfstak geïncorporeerd was als daar waar die ongeorganiseerd bleef. Ook de veronderstelling dat de gezinsverhoudingen vrouwen verhinderden zich zelfstandig te bewegen op de arbeidsmarkt wordt van vraagtekens voorzien. De registers van het Leidse weeshuis laten namelijk zien dat heel veel gehuwde vrouwen leerlingen opleidden en derhalve zelfstandig actief waren in de bedrijfstak.

Dergelijke observaties maken dit een waardevol en bij vlagen zelfs spannend boek. In de inleiding verklapt de auteur echter dat het haar bedoeling is met dit boek 'de arbeidsdeling tussen mannen en vrouwen te verklaren'. Wie bedenkt dat die arbeidsdeling bestaat in talrijke culturen en voor zover wij weten een rode draad is in de geschiedenis van de menselijke samenlevingen, begrijpt ook dat dit een hopeloos ambitieuze onderneming is. Gelukkig heeft zij zich daardoor niet van de wijs laten brengen. Haar boek beperkt zich tot een welbepaalde regio, gedurende een welbepaald tijdvak. De daarmee gewonnen inzichten vormen geen verklaring, maar helpen wel om dat grote vraagstuk beter in kaart te brengen – en dat lijkt mij al heel wat.

Maarten Prak
Universiteit Utrecht

Tallier Pierre-Alain, *Forêts et propriétaires forestiers en Belgique de la fin du XVIIIe siècle à 1914. Histoire de l'évolution de la superficie forestière, des peuplements, des techniques sylvicoles et des débouchés offerts aux produits ligneux* (Bruxelles, Académie royale de Belgique) 764 p. ISBN 280312102

Pierre-Alain Tallier is erin geslaagd een indrukwekkende geschiedenis van het bos en het bosbeheer in negentiende-eeuws België te schrijven. Hij vertrekt van de vaststelling dat het bos vandaag onderwerp is van een hevige strijd – tussen eigenaars, houtverwerkers, jagers, vertegenwoordigers van 'groene sporten' (wandelaars, fietsers) en uiteraard ook de milieubewegingen. De strijd gaat om het vastleggen van een hiërarchie in de verschillende functies van het bos: economisch, ecologisch en sociocultureel. Dat debat zou zich kenmerken door een flagrant gebrek of fout gebruik van enig historisch perspectief omdat de nodige overzichtswerken tot nog toe ontbraken. Hiervoor levert Tallier het nodige materiaal.

Voor zijn proefschrift onderzocht de auteur hoe eigenaars, beheerders en gebruikers omgingen met bomen, bossen en houtproductie tijdens de lange negentiende eeuw en hoe de staat hieraan richting trachtte te geven. Hij trekt van leer tegen het traditionele beeld van het bos dat louter een passief obstakel tegen de uitbreiding van het akkerland zou zijn geweest en tegen de opvatting dat de met bomen begroeide oppervlakte in een periode van industriële opgang alleen maar kon slinken. Hout bleef een belangrijk product, het bos wás rendabel en voor velen een belangrijke bron van inkomsten. ‘Depuis plusieurs siècles, la rentabilité de la forêt a été la condition *sine qua non* de sa survie, de sa conservation’ (p. 12). Tussen verschillende regio’s vond er weliswaar een verschuiving plaats, maar de globale oppervlakte van het bos bleef over de negentiende eeuw stabiel.

Historici die spreken van een opmerkelijke achteruitgang van het bosbestand gedurende de negentiende eeuw, doen dat met cijfers uit de landbouwstellingen. Aan de basis daarvan liggen fouten in de telling van 1866. Tallier reconstrueert de evolutie aan de hand van gecorrigeerde cijfers. Hij toont zich steeds erg kritisch over de beschikbare bronnen en de resultaten van eerder onderzoek. Een overzicht en bespreking van wat hij dan wel kon gebruiken, een stand van het onderzoek, geeft de auteur echter niet. De lezer die wil weten waarop Tallier zijn nochtans zeer lijvig proefschrift gebaseerd heeft, blijft onvoldaan, tenzij het omvangrijke bronnenoverzicht en dito bibliografie achteraan het boek wordt uitgevlooid.

De auteur geeft achtereenvolgens een algemeen beeld van het bosbestand in de Zuidelijke Nederlanden op het einde van de achttiende eeuw, het administratief juridisch kader waarbinnen het bosbeheer van de staat manoeuvreerde, de verkoop van publieke bossen onder Willem 1, de evolutie die de bossen in openbaar en die in privaat bezit ondergingen. Pierre-Alain Tallier heeft in de eerste plaats een overzichtswerk geschreven. Een centrale probleemstelling komt niet duidelijk naar voren. Daarom is het soms moeilijk te achterhalen wat de keuze voor de behandelde onderwerpen heeft bepaald en wat de rode draad is die de opeenvolgende hoofdstukken verbindt. Hij heeft zeer veel aandacht voor de staat en dan vooral voor de manier waarop de overheid tijdens de periode van het Verenigd Koninkrijk met zijn patrimonium omging.

In zijn synthese op het einde geeft de auteur aan wat de transformatie van het bos in de negentiende eeuw heeft bepaald, een overzicht van de factoren die voor stagnatie en voor verandering hebben gezorgd. Het grootste deel van de eeuw is het bos in handen van incompetent beheerders die enkel de bestaande praktijken laten bestaan. Van een overheidsbeleid is weinig sprake. In de tweede helft van de eeuw maakt de uitbouw van verbindingswegen het transport van hout over grotere afstanden mogelijk. De behoefte aan hout blijft groot terwijl de nationale productie achterblijft. Gevolg: veel import wat voor een daling van de prijzen zorgt. Hierop reageren zowel eigenaars als overheid met een efficiënter bosbeleid.

De manier waarop de tussenliggende delen hebben bijgedragen aan die synthese is niet echt duidelijk. Daarin rekent Tallier af met de volgens hem vernietigende politiek van Willem 1 (deel vier), die erin slaagde om het patrimonium bos in openbaar bezit in enkele jaren te reduceren van 60 procent naar 40 procent van het totaal. Zijn beschrijving van de evolutie van het bos in overheidsbezit (deel vijf) betreft eveneens grotendeels de Nederlandse periode. De auteur geeft vrij weinig informatie over particulier bosbezit (deel zes), wat voor een deel te maken heeft met gebrek aan bronnenmateriaal. Zo kon het archief van de familie Arenberg niet worden geraadpleegd.

De conclusie van Tallier is duidelijk: bos blijft, ook binnen een industrialiserende economie, een waardevolle *natural resource*: 'la société industrielle ne tarit pas le bois, elle force des réaménagements' (p. 599). De rijkdom aan informatie die het boek biedt is enorm maar vele details hadden misschien beter het onderwerp uitgemaakt van aparte bijdragen. Het boek is alleszins een belangrijk werk voor al wie met de geschiedenis van het bos bezig is.

Wouter Ronsijn
Universiteit Gent

Cor Trompetter, *Eén grote familie. Doopsgezinde elites in de Friese Zuidwesthoek 1600-1850*. Doperse Documentaire Reeks, Nr. 4 (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2007) 334 p. ISBN 978906550977-2

Cor Trompetter schreef *Eén grote familie* in het kader van het project 'Elitevorming onder doopsgezinden in de Republiek'. Het resultaat is een studie naar de rol van doopsgezinden in het maatschappelijk leven in de Friese Zuidwesthoek. Verkennend onderzoek dat uitwees dat doopsgezinden een relatief belangrijke rol in het maatschappelijk leven van de Republiek speelden, gaf de aanzet tot verder onderzoek naar deze religieuze minderheid. De kern van het onderzoek kenmerkt zich door 'demografische-, economische-, politieke- en netwerkelementen' (p. 3). Trompetter formuleert uiteindelijk twee centrale vragen: Hoe ontwikkelde zich de positie van de doopsgezinde elite in de periode 1600-1850 in de Friese Zuidwesthoek tegen de achtergrond van verschillende maatschappelijke veranderingen? En hoe functioneerden doopsgezinde familienetwerken op lokaal en bovenlokaal niveau en hoe verhielden deze zich tot de niet-doopsgezinde netwerken (p. 15)? Hij heeft daarbij ook aandacht voor de verschillen tussen de verscheidene doperse stromingen.

Voor een definiëring van het begrip elite is gekozen voor een pragmatische benadering. De elite werd gevormd door de top tien procent in de vermogenshiërarchie van een woonplaats. Ook is er aandacht voor het 'maatschappelijk vermogen', of het sociale kapitaal, om de doopsgezinde elite te kunnen plaatsen. Het politieke kapitaal, een ander criterium dat doorgaans gebruikt wordt voor de afbakening van een elite, blijft noodzakelijkerwijs buiten beschouwing aangezien de doopsgezinden gedurende het grootste deel van de onderzoeksperiode uit bestuursfuncties geweerd werden. Trompetter heeft er bewust voor gekozen niet alleen mensen die doopsgezind gedoopt zijn in zijn onderzoek mee te nemen, maar ook personen die andere banden hadden met de doopsgezinde gemeente.

Om de positie van de doopsgezinden binnen de maatschappij te kunnen duiden doet de auteur eerst een poging om het percentage doopsgezinden op de totale bevolking te achterhalen. Hij doet dit consciëntieus en met een degelijke onderbouwing van de gemaakte keuzes bij de becijfering. De gemiddelde lezer zal echter voornamelijk geïnteresseerd zijn in de conclusies op pagina 65. De veronderstelde algemene getalsmatige achteruitgang van de doopsgezinden wordt hier in ieder geval genuanceerd. De doopsgezinden zelf komen al een stap dichterbij in een hoofdstuk over de economie van de Zuidwesthoek. Ook in dit en het volgende hoofdstuk, over de vermogenspositie van de doopsgezinden, blijft het echter noodzaak om eerst de algemene Friese context te beschrijven, alvorens de positie van de doopsgezinden te kunnen duiden.